

Egy zürjén polihisztor

(Kallistrat Falalejevics ZSAKOV)

A zürjén (komi) művelődéstörténet kutatásában, népszerűsítésében Zürjénföld határain kívül – a finn tudósok tettek a legtöbbet. Az immár klasszikus költő, Ivan KURATOV költészetét voltaképp Y. WICHMANN fedezte fel, s hívta föl létére a világ figyelmét;¹ példáját – kitűnő kresztomatiájában – T. E. UOTILA követte.² A XIV. században létrejött különleges zürjén írásbeliség, ill. létrehozója, Permi Szent István tevékenysége A. HÄMÄLÄINEN kutatásai³ nélkül aligha tanulmányozható Oroszországtól nyugatra. Mindannyiuknál többet tett azonban ezen a területen ünnepeltünk, Raija BARTENS professzor. Nem csupán a finnországi KURATOV emlékünnepegség kezdeményezésével s a jubileummal kapcsolatos kötetben való közreműködésével,⁴ hanem mindenekelőtt a zürjén lírát teljességében áttekintő, igényes kétnyelvű antológiának⁵ az összeállításával, fordításával, jegyzetanyagának elkészítésével.

Ezt a kis írást részben kiegészítésnek szánom a zürjén irodalomról ezideig kialakított képhez, s részben árnyalni is szeretném a mindenképp imponáló tablót.

Mindenekelőtt: megítélésem szerint egy-egy nemzeti (nemzetiségi) irodalomnak nem csupán az anyanyelvükön alkotók a kizárólagos képviselői; az adott irodalomhoz, irodalomba tartozásnak nem kizárólagos kritériuma a jelzett nemzetiségbe való beleszületés; az esztétikai értéknél olykor fontosabb lehet valamely személyiségnek művelődéstörténeti – politikai – irodalmi szerepe. Mindhárom kategória képviselői részesei lehetnek tehát egyik-másik nemzeti irodalomnak (példa a világirodalom számos területéről említ-hető), nélkülük nem lehet teljes és igaz képet adni egy-egy kultúra egészéről.

Ilyképp a csak oroszul író, gazdag életművet hátrahagyó, de szellemében, szívében ízig-vérig zürjén ZSAKOV nélkül halványabb és szegényebb a zürjén literatúra; az orosz-nak született, az eleinte oroszul publikáló, de 1917 után teljesen zürjénre váltott, »elzürjéneseedett« Michail LEBEGYEV a zürjén filológusok szerint is az egyik legjelesebb, leg-tisztább szavú hazai lírikusnak számít; az inkább nyelvész és történész Georgij LITKIN a modern zürjén írásbeliség egyik megteremtője, aki anyanyelvén – kevésbé ismert – költői műveket is papírra vetett. Egyikőjük sem ismeretlen Finnországban! ZSAKOV több neves

¹ WICHMANN, Y.: *Kurzer Bericht über eine Studienreise zu den Syrjänen 1901–1902*. JSFOu 21, 1903;

WICHMANN, Y.: *Syrjäänin kieltä*. Helsingfors 1903,

² UOTILA, T. E.: *Syrjänische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und etymologischem Wörterverzeichnis*. Helsinki 1939.

³ HÄMÄLÄINEN, A.: Epifanij Viisaan tiedot Pyhästä Tapanista ja syrjääneistä. *Suomi, Vähäisiä kirjelmiä* 41, 1908.

⁴ Komin kansan ensimmäinen runoilija. 150 vuotta I. A. KURATOVin syntymästä. *Castrenianumin toimitteita* 36, 1990.

⁵ *Käen kukuntayöt*. Komien lyriikkaa. Toimittanut ja suomentanut Raija BARTENS. Pieksämäki 1984.

finn tudóssal állt levelezési kapcsolatban, számos különlenyomata – dedikálva – tíz éve még megtalálható, olvasható volt az egyik legcsodálatosabb finnugor könyvtár, a hajdani Castrenianum polcain; LEBEGYEV egyik legszebb, valódi patrióta érzelmekeket kifejező verse, a »Komi föld«, UOTILA említett kötetében is olvasható. (Csupán megjegyzem: LEBEGYEV élete túlnyomó hányadát az egyik legzürjénebb községben, Körtkeroszban élte le.) Georgij LITKIN kiváló, immár nyelvtörténeti értékű folklór-gyűjtését éppen a SUS adta ki a Journal 1892-es kötetében.⁶

De nem hiszem, hogy rehabilitálásra szorulnának finn kollégáim előtt az említett zürjén szerzők, akik közül kétségkívül ZSAKOV a legszínesebb s egyben a legtalányosabb személyiség. Élete kész (kaland)regény, sorsa – megítélése kacskaringós, ellentmondásos, a fent és lent állandó változásával, elismeréssel és felejtéssel, piedesztálra emeléssel és teljes elmarasztalással. Sorsa jelképes is: népéből – még – javában a cári időkben messze kiemelkedett, egyetemeken tanított, de zürjénül nem szólalhatott meg, emigrációra kényszerült, nyomorgott, emlékéit is feledni akarták, – majd, valóságos nyomozó munkával megkeresték sírját Rigában, dízsírhelyen hantolták el újra hazájában, Sziktivkarban, konferenciát szenteltek újraértékelésére,⁷ megkezdődött műveinek összegyűjtése, újra kiadása,⁸ s alig van ma olyan zürjén filológus, aki ne óhajtana szólni-írni róla.

Hála Istennek, hogy így van. Hogy eljött végre az idő, amikor az évszázadokra, évtizedek óta elnémított, megfélemlített, lélekben eltorzított népek kiegyenesedhetnek, önmaguk lehetnek. Miként Oroszthonban élő nyelvrokonaink többsége – a legutóbbi években. Végre szívükből szólhatnak, feltárhatják saját – részben ismeretlen, részben meghamisított – múltjukat, felfedezhetik megtagadni kényszerített szellemi elődeiket, 1917-nél sokkal korábbi kulturális, irodalmi kezdeményeiket, kezdeményezőiket. Hosszú névsor állhatna itt, de e rövid megemlékezés keretei visszafogó hatályúak.

ZSAKOVról – 1992-ben, 1993-ban – aligha mondhat egy magyar, finn, észt, lett (vagy nyugati) kutató sok újdonságot Nevezett honfitársainak. Öröndetes hazai reneszánsza helyi szenzációk sokaságával szolgál, ébresztve a sajnálatosan lankadó nemzeti érzést, a sokoldalúság igényére figyelmeztetve a »köldöknézésre hajlamos« külföldi tudorokat. De szóljon minderről maga ZSAKOV: »...Gyakran gondolok arra a négy zürjén költőre, akiket senki sem ismer, sem északon, sem délen. I. KURATOV BYRONT, SCHILLERT és másokat fordított zürjénre – zengő sorokban. És mi történt vele? Kéziratai a vizingai papnál hányódnak, senki sem tud róluk, senki sem olvassa őket... Letettem a vizsgálómat, magiszterjelölt lettem, de még disszertációt kellett készítenem finnugor nyelvészetből... A kar felvette a kapcsolatot a helsinki egyetemmel. SETÄLÄ kitűnőnek találta dolgozatomat. A kar azonban ezek után sem fogadott magántanárnak. ... A helsinki tudósok meg a svéd nyelv ismeretét követelték tőlem... Miért hagytam oda a csillagászatot, a geológiát, sőt a gyógyszerészetet is? Vonzódásom az elmaradott nemzetiségekhez vezetett engem, az osztjákokhoz, a vogulokhoz, a zürjénekhez, akiknek viseltes ingeit múzeumok gyűjtik... és felkeltette bennem az érdeklődést nyelvük és múltjuk iránt... *A nyelvészeket viszont nem érdekelte, hogy én mit szeretek. Hogy őket mi érdekelte?... A módszertan... Nem az*

⁶ LITKIN, G. S.: *Syrjänische Sprachroben*. JSFOu 10, 1892.

⁷ »Наследие К. Ф. Жакова и развитие культуры финно-угорских народов«. Региональная научная конференция. Сыктывкар, 1991.

⁸ ЖАКОВ, КАЛЛИСТРАТ: *Под шум северного ветра. Рассказы, очерки, сказки и предания*. Составление вступительная статья и комментарии А. И. ТУРКИНА. Сыктывкар, 1990.

élet, hanem az egykori élet tanulmányozásának módszerei... [Az én kiemelésem. D. P.] Körös-körül népek és nyelvek élnek, és úgy látszott, lehetséges volna néprajzzal és nyelvészettel foglalkoznom... A nyelv – a nép lelki életének öntudatlan, ösztönös és szerves megnyilvánulása, hatalmas kincsesára. Valamennyi népnek kötelessége megőrizni saját nyelvét, de becsülni a másikat is, tisztelni nemcsak a sajátját, az idegent is, legyen az civilizált népé vagy a nagy nemzetek fényes körén kívül eső kis népé. A nyelv az ember öntudatlan erejének műve, s mivel eredeti, sajátos – hasonlít a természethez...» (A fordítást – válogatásom és szempontjaim alapján, felkérésemre – SZÍJ Enikő készítette 1973–1974-ben,⁹ Moszkvában.)

E fellendülésnek köszönhetően találnak rá honfitársai olyan forrásokra, nevekre, nemzetközileg is elismert szaktekintélyekre, mint – többek között – a zürjén származású ZSAKOV-tanítványra, az Egyesült Államokba emigráló és ott kibontakozó, nemzetközileg elismert szociológusra, Pijirim SZOROKINra.¹⁰

Magam az ötvenes évek legvégén találkoztam először ZSAKOV nevével, az 1958-as összefoglaló zürjén irodalomtörténetben. A zürjén művelődésügy negatív figurájaként szerepelt itt, abban a tendenciózus beállításban, amelyben szinte valamennyi korai, valódi nemzeti – nemzetiségi szerző is, a még sztálini időkben tervezett, megrendelt és elkészített, több tucatnyi, orosz nyelven közreadott, teljességre törekvő, a »szovjet népek irodalmát« bemutató összeállításban. Az áldott emlékü, segítségre mindig kész FOKOS Dávid jóvoltából került aztán hamarosan a kezembe Ilja VASZ (V. I. LITKIN) »Komi írók« című, 1926-ban kiadott könyve, minden idők legjobb zürjén nyelvű antológiája.¹² Az ebben látható Zsakov-arckép, olvasható értékelés azonnal sejtette: jelentős személyiségről van szó.

A mi kelet-európai tájainkon, az ún. »szocialista táborban« kötelező sablonokat, ideológiai előírásokat soha nem kedveltem, nem fogadtam el, ezért leningrádi vendégtanárkodásom idején (1965 és 1970 között) az akkor még kiváló Néva-parti könyvtárakban mindent elolvastam Zsakovtól és Zsakovról, amit csak lehetett. Garabonciás, varázsos egyéniségnek bizonyult, akit nem volt könnyű olvasni, érteni sem, aki azonban – szerencsére – nem is illett bele a megkövetelt szovjet sémákba, a kötelező szürkességbe, egyhangúságba.

Mindenekelőtt nagy, vallomásos önéletrajzi regénye fogott meg, amelyből a fentebbi idézet is való. Az »Egy emberöltőn át« fárasztó, töprengésre készítő, nyelvileg is szövevényes szöveg,¹³ számos kitérővel, fohással, panasszal, filozófiai fejtegetéssel (az ún. zsakovi »limitizmus« megítélése még várat magára), a mű maga mégis élmény, különös-képp ott, ahol kifejezetten önmagáról, útkereséséről, tanulmányairól, utazásairól szól. Belefeledkezve az olvasásba csak csodálkozhatunk, ahogy az oroszul gyengén beszélő zürjén parasztfiúcskából kiváló matematikai készségeinek köszönhetően gimnáziumi

⁹ *Medveének*. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre. Válogatta és szerkesztette, a bevezetőt és az ismertető szövegeket írta, valamint a képanyagot összeállította DOMOKS Péter. Budapest, 1975. 336–337. l.

¹⁰ *Социологическое идеи П. А. Сорокина и современное общество*. Международная научная конференция. Тезисы докладов. Сыктывкар, 1992.

¹¹ *Очерки истории коми литературы*. Сыктывкар, 1958.

¹² ИЛЛЯ ВАСЬ: *Коми гыжгыяс*. Мөсква, 1926.

¹³ ЖАКОВ, К. Ф.: *Сквозь строй жизни I–IV*. Санкт-Петербург, 1912–1914.

tanuló, majd Szentpétervár és Kijev különféle egyetemeinek hallgatója lesz. Teológia és csillagászat, pszichiátria és szociológia, matematika és néprajz, nyelvészet és történelem egyaránt foglalkoztatja (minderről publikációk sora tanúskodik), miközben íróként, költőként is jelentőset alkot. Egész életén át népén óhajt segíteni, ez a vágya azonban éppúgy nem teljesülhet, miként KURATOVÉ (akit száműztek Uszty-Sziszolszkból), Georgij LITKINÉ (aki nem térhetett haza tanítani szülőföldjére). Eddigi ismereteim szerint ZSAKOV semmit sem publikált anyanyelvén, de – talán – tartott előadást a zürjén nyelvről és népről. Mindez további kutatásokat igényel. Oroszul viszont sokszor és érdekesen írt a zürjénségről, a rokonnépekről is – tudományos cikkeket, elbeszéléseket, *Bjarmia* címen pedig elbeszélő költeményt (eposz-félét?) is alkotott a komik korai történetéről. Ez a kézirat Gorkij archívumába került, ott őrződött meg. A nyolcvanas években már számos másolatát rejtegették – jobb időkre várva – a sziktivkari kollégák. Albert VANYEJEVnek, az ismert zürjén költő-tudósnek az otthonában 1983-ban Mikko KORHONEN társaságában bele is lapozhattunk egy példányába. A legutóbbi időkben – folytatásokban – komi nyelven közli a sziktivkari »Vörös csillag« című havilap; helyesebb lett volna – ezt megelőzően – az eredeti szöveget egészében közzétenni.

Különféle cikkeimben, könyveimben,¹⁴ antológiáimban rendszeresen foglalkoztam ZSAKOVval, műveiből több részletet közzé is tettem, legutóbb 1984-ben.¹⁵ »Jutalom«-ként a hetvenes évek végén több oldalas levelet kaptam a Komi Autonóm Szocialista Szovjet Köztársaság pártbizottsága ideológiai titkárától, amely elmarasztal ZSAKOVról kifejtett »tévelygéseimért«, »téves nézeteimért«, »elhajlásomért« a hivatalos komi tudományosság érvényes állásfoglalásától. Ezt az okmányt most is büszkén őrzöm.

ZSAKOV – természetesen – változatlanul érdekel. Becsülöm, tisztellem, szeretném alaposabban megismerni. Most már ki lehetne, feltétlenül ki is kellene adni teljes, szerteágazó életművét, a publikálás akadályai azonban a politikai karantén helyébe lépett gazdasági nyomorúság.

Ebben a vagy-vagyban sajátságos kelet-európai sors tükröződik, amelynek ezúttal is részese majdnem mindegyik finnugor nép (köztük az észtek és a magyar is).

A ZSAKOV-oeuvre nem csupán egy zseniális polihisztor létre hívta fel sokak figyelmét. ZSAKOV szándékainak megfelelően azt is bizonyítaná – cáfolhatatlanul –, a finnugrisztika (uralisztika) nem holt nyelvek adatainak egymáshoz mérítségképe (bár ez is része, alkotóeleme), egyre inkább azonban élő népek, nyelvek, kultúrák láncolata; jogosultságát a politikai – gazdasági – kulturális egymásrautaltság, a különféleképpen látszó tudományok szoros komplexitása és markáns aktualitása igazolja a nagyvilág előtt.

¹⁴ DOMOKOS, Péter: Itäisten suomalais-ugrilaisten kansojen kirjallisuudesta. *Tietolipas* 91. Porvoo 1983;

Uő.: *A kisebb urak népek irodalmának kialakulása*. Budapest 1985.

¹⁵ *Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák I–II*. Válogatta, szerkesztette, az előszót, a portrékat és a jegyzeteket írta DOMOKOS Péter. Budapest, 1984. 473–476., 484–485. l.)